

1923-1939 Yılları Arasında Türkiye’de Telekomünikasyon Politikaları

Çağla Kubilay

Ankara Üniversitesi, İletişim Fakültesi

caglakubilay@gmail.com

Öz

Batı Avrupa ve ABD’de telekomünikasyon sistemlerinin geliştirildiği 19. yüzyıl, ulus-devletlerin yeni bir aşamaya geldiği, ticari ve mali hareketliliğin arttığı ve sömürgeciliğin emperyalizme dönüştüğü dönemi ifade eder. 19. yüzyıl boyunca yaşanan bu gelişmeler hızlı iletişim ihtiyacını ortaya çıkarmış, başta telgraf olmak üzere telekomünikasyon ağları bu ihtiyacı karşılamak üzere kurulmuştur. Batılı ülkeler bir yandan kendi sınırları içerisinde ağları yapılandırırken diğer yandan sömürgelerine ulaşmak üzere telekomünikasyon teknolojilerinden yararlanmışlardır. Osmanlı İmparatorluğu’ndaki ilk telekomünikasyon ağları da Batılı ülkelerin askeri gereksinimlerini karşılamak üzere kurulmuş, ancak siyasal iktidar kendi gereksinimleri doğrultusunda ağları kullanabilmiştir.

Bu çalışmada Osmanlı İmparatorluğu’ndan yarı sömürge bir niteliğe sahip telekomünikasyon ağı devralan Cumhuriyetin, kuruluş yıllarında (1923-1939) izlediği telekomünikasyon politikalarına odaklanılmaktadır. Çalışmada, kuruluşundan itibaren sömürge bağlarını tasfiye etmeye yönelik yeni rejimin, devraldığı telekomünikasyon ağını nasıl yapılandırdığı incelenmektedir. Bu çerçevede, ağların hangi amaçlar doğrultusunda kurulduğu, hangi yatırımların yapıldığı ve bu yatırımların hangi toplumsal kesimlerin çıkarlarına uygun olduğu sorularına yanıt aranmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Telekomünikasyon ağları, devletleştirme, imtiyazlı şirketler, sömürgecilik, merkezi denetim.

.....

Makale geliş tarihi: 22.9.2017 • Makale kabul tarihi: 30.10.2017

<http://ilefdergisi.org/2017/4/2/>

ilef dergisi • © 2017 • 4(2) • sonbahar/autumn: 37-66

<https://doi.org/10.24955/ilef.357092>

Telecommunication Policy in Turkey Between 1923-1939

Çağla Kubilay

Ankara University, Communication Faculty

caglakubilay@gmail.com

Abstract

The nineteenth century, in which telecommunications systems were developed in Western Europe and the United States, refers to a period that nation-states passed to a new stage; commercial and financial mobility increased and colonialism turned into imperialism. These developments during the 19th century had revealed the need for rapid communication and then telecommunication networks, especially telegraphs, established in order to meet this need. While constructing telegraph lines within their national borders, Western countries used telecommunication technologies to have direct and fast connection with their colonies. The first telegraph lines in Ottoman Empire were inaugurated by European powers for their military interests as well. Nevertheless, the political power benefited from these lines as a political control mechanism.

In the light of these, the focus of this study is the telecommunication policies during the foundation years (1923-1939) of Turkish Republic, which took over a semi-colonial network from the Ottoman Empire. The study examines how this new regime which aimed to disengage from its colonial ties since its establishment constructed the telecommunication network. In this framework, it seeks answers to the following questions: Between 1923-1939, for which purposes these networks were built? What investments were made and which social groups did take the advantage of these investments?

Keywords: Telecommunication networks, nationalization, privileged corporations, colonialism, central control.

<http://ilefdergisi.org/2017/4/2/>

ilef dergisi · © 2017 · 4(2) · sonbahar/autumn: 29-58

<https://doi.org/10.24955/ilef.357092>

18. yüzyılın sonlarında optik telgrafla başlayan ve 19. yüzyıl boyunca geliştirilen telekomünikasyon sistemleri, iletişimi ulaşımdan ayırarak mekâna bağımlı olmaktan kurtarmıştır. Optik telgrafın ardından elektrikli telgraf, telefon, telsiz telgraf gibi uzak mesafe iletişimde “devrim” olarak nitelendirilen gelişmelerle birlikte telekomünikasyon altyapıları kurulup yaygınlaşırken, mesajların ülke içi, uluslararası ve kıtalar arası aktarım süresi tarihte görülmedik biçimde kısalmıştır.² Optik telgraftan önce de ulaşım bağımlı olmayan iletişim biçimleri söz konusudur. Dumanla işaretleşme, cilalanmış metal kullanılarak güneş ışığının yansıtılması, fenerlerle haberleşme iletişimi ulaşımdan ayıran bazı örneklerdir. Ancak bunlar önceden üzerinde uzlaşmış iletilerin aktarılmasına dayalı ve tek yönlüdür. 17. yüzyılın sonlarında açık uçlu ve iki yönlü bir iletişim sistemi kurma fikri ortaya çıkmış; ancak talebin eksikliği nedeniyle somut bir yatırım yapılmamıştır. Zira 18. yüzyılın sonlarına dek ulaklar ve posta sistemleri, tüccarlar ile devlet görevlilerinin iletişim ihtiyaçlarını karşılamada yeterli olmuştur.³ 18. yüzyıl sonu ve 19. yüzyıl ise bu alandaki talebi ortaya çıkarmıştır.

Batı Avrupa ve ABD’de telekomünikasyon sistemlerinin geliştiği 19. yüzyıl, ulus-devletlerin yeni bir aşamaya geldiği, ticari ve mali hareketliliğin arttığı ve sömürgeciliğin emperyalizme dönüştüğü dönemi ifade eder. 19. yüzyıl

boyunca yaşanan bu gelişmeler hızlı iletişim ihtiyacını ortaya çıkarmış, başta telgraf olmak üzere telekomünikasyon ağları bu ihtiyacı karşılamak üzere kurulmuştur. Bu yüzyılda karasal telgraf şebekelerinin birbirine bağlanması, denizaltı kablolarının döşenmesi benzersiz bir iletişim sistemi sunmuş; hükümetlerin ve şirketlerin ekonomik ve siyasi anlamda önemli bölgelere ulaşmalarına olanak vermiştir.⁴ Yüzyılın ikinci yarısından itibaren sömürge ülkelerde telekomünikasyon ağları, öncelikle askeri olmak üzere sömürgeci ülkelerin çıkarlarını gerçekleştirmek üzere kurulmuştur.

Gelişmiş kapitalist ülkeler telekomünikasyon ağlarını kamusal veya özel ağlar şeklinde düzenlemiştir. Avrupa'da telekomünikasyon ağlarının devlet tarafından kontrolü söz konusuken, ABD'de ağlar büyük ölçüde özel bir girişim olarak kalır.⁵ Ağların sömürgeci ülkeler tarafından kurulduğu ülkelerdeyse, ağlar üzerindeki devlet denetimi oldukça geç gerçekleşmiştir. Siyasal bağımsızlıklarını İkinci Dünya Savaşı sonrası kazanan eski sömürgeler, sömürgeci nitelik taşıyan telekomünikasyon ağlarını ancak 1960 ve 1970'lerde ulusallaştırabilmiştir. Bağımsızlıklarını daha erken kazanan ülkelerdeyse ağlar üzerindeki yabancı yatırımlar ve buna bağlı olarak yatırımcı ülkelerin denetimi sürmüştür.⁶

Bu çalışmanın konusu, Cumhuriyetin kuruluş yıllarında (1923-1939) telekomünikasyon politikalarıdır. Türkiye, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurtuluş mücadelesi vererek siyasal bağımsızlığını elde etmiş ve kurulan yeni devlet, Osmanlı İmparatorluğu'nun yarı sömürge statüsünün yarattığı bağımlılık ilişkilerini tasfiye etmeye yönelmiştir. Bu çalışmada emperyalizme karşı savaştan ve başarıya ulaşan yeni rejimin, Osmanlı'dan devraldığı yarı sömürge niteliğindeki telekomünikasyon ağını cumhuriyetin kuruluş yıllarında nasıl yapılandırdığı incelenmektedir. Ağların hangi amaçlar doğrultusunda kurulduğu, hangi yatırımların yapıldığı ve bu yatırımların hangi toplumsal kesimlerin çıkarlarına uygun olduğu sorularına yanıt aranmaktadır.

1923-1939 dönemi genellikle ekonomi politikaları temelinde üç alt döneme ayrılır: İlki, açık ekonomi koşullarında yeniden inşa olarak adlandırılan 1923-1929 yıllarını; ikincisi, devletçiliğin telaffuz edilmesine rağmen henüz uygulanmadığı, yalnızca korumacı önlemlerin alındığı 1930-1932 yıllarını; üçüncüsü ise devletçi uygulamaların başat hale geldiği 1933-1939 yıllarını kapsamaktadır.⁷ Bu çalışmada ise 1923-1939 yılları, telekomünikasyon politikaları açısından iki alt döneme ayrılmaktadır: Birincisi 1923-1933 yıllarını, ikincisi ise 1933-1939 yıllarını kapsamaktadır. Bu dönemlendirmede, devletin telekomünikasyon alanına bakış açısı ile izlenen ekonomi politikaları

temel alınmıştır. Devletin bakış açısı telekomünikasyonun bağlı olduğu bakanlıklar bağlamında belirlenmiştir. İlk dönemde telekomünikasyon İçişleri Bakanlığı’na bağlıdır. İkinci dönem ise telekomünikasyon alanının Bayındırlık Bakanlığı’na bağlanmasıyla başlayıp Ulaştırma Bakanlığı’na geçişle son bulmaktadır. Söz konusu bakış açısı değişikliği hâkim ekonomi politikalarıyla da koşuttur. 1933, yabancı şirketlerin devletleştirilmesinin hız kazandığı yıldır. Çalışmanın sınırını oluşturan 1939 ise İkinci Dünya Savaşı nedeniyle ekonomide kesinti dönemi olarak adlandırılan dönemin başlangıcıdır.

Çalışmada kullanılan veri toplama tekniği literatür taramasıdır. Döneme ait yasalar ve gerekçeleri, yönetmelikler, Meclis tutanakları ile PTT istatistikleri ve dergileri incelenmiştir. Alandaki devletleştirmelerin başladığı dönem göz önünde tutularak *Cumhuriyet* gazetesinin 1935-1939 yılları arasındaki sayıları taranmıştır. Döneme ilişkin birinci el kaynakların azlığına rağmen Başbakanlık Devlet Arşivleri’nden ilgili belgelerin bir kısmına ulaşılmış ve bunlara dayalı olarak telekomünikasyon politikaları değerlendirilmiştir.

İktidar ve Düzen Unsuru Olarak Telekomünikasyon Ağları

18. yüzyıl sonuna dek, büyük ölçüde birbirine bağlı olduklarından, ulaşım ve iletişim eşanlamlı iki sözcüktü.⁸ Gelişmiş yol şebekelerine sahip imparatorluklarda bile ulaşım ve dolayısıyla iletişim oldukça yavaştı. Bu sınırlılık, yönetim gücünün merkezden uzak bölgelere ulaşması önünde önemli bir engeldi. Bu engelin ortadan kalkması uzak mesafe iletişimde yaşanan gelişmelerle mümkün oldu. Yönetimin merkezileşmesi ve yönetim birimleri arasında eşgüdümün sağlanması, 18. yüzyıl sonu ile 19. yüzyılda ortaya çıkan ve gelişen teknolojilerin yardımıyla olanaklı hale geldi. İletişimi insanların mekânsal hareketine bağlı olmaktan kurtaran telekomünikasyon ağları, bu özellikleri sayesinde ulus-devletin tek bir karar merci olarak yapılmasına katkıda bulundu.⁹ Bu katkı, iletişimin hızında yarattığı artışla yönetsel bütünlüğü sağlamada gereksinim duyulan enformasyonun toplanması şeklinde ifade edilebilir.

Siyasal iktidarın ihtiyaç duyduğu hızlı enformasyon talebini karşılayan ilk telekomünikasyon teknolojisi optik telgraftır. Bu teknoloji, Fransız Devrimi’nin en sıcak günlerinde, Ulusal Konvansiyon’un anında enformasyona gereksinim duyduğu zamanda devreye girmiştir. Sistemin kurucusu Claude Chappe buluşunun desteklenmesini sağlayan milletvekili Lakanal’a yazdığı mektupta, “*Telgrafın kurulması... Fransa’nın bir cumhuriyet oluşturmak için fazla büyük olduğunu düşünen siyaset yazarlarına en iyi yanıtıdır. Telgraf, me-*

*safeleri kısaltmakta ve bir anlamda, çok büyük bir nüfusu tek bir noktada birleştir-
mektedir”* demektedir.¹⁰ Optik telgraf, Fransa'nın bir ulus-devlet olarak bü-
tünleşmesinde işler kılınmıştır. Devlet şebekeyi sahiplik ve işletme açısından
denetlemiş, piyango haberleri dışında sivil kullanımına izin vermemiştir. Hızlı haber alma ihtiyacı içinde olan iş dünyası ise, Fransa'da uzun süre bu
teknolojiden yararlanamamıştır.¹¹ Ülkenin iktidar ve düzen sorunlarıyla yüz
yüze oluşu nedeniyle telgraf hatları, askeri ve siyasi amaçlarla kullanılmıştır.

Telekomünikasyon ağlarının gelişip yaygınlaşması için gerekli koşulları
sağlayan bir diğer gelişme ise, üretimin hacminde yaşanan genişlemeye bağlı
olarak ortaya çıkan yeni pazar gereksinimidir. Bu gereksinim, bir başka de-
yişle tüketimin kontrolü sorunu kitle iletişim yöntemlerinin geliştirilmesiyle
aşılmaya çalışılmıştır. Kitleli ürünlerin dağıtımını ise ulaşım sistemlerindeki,
özellikle de demiryollarındaki gelişmelerle sağlanmıştır. Demiryollarında orta-
yaya çıkan güvenlik sorununun çözülmesinde telgraf önemli bir rol oynamış;
kazaların önlenmesi için demiryolu güzergâhları boyunca telgraf hatları
döşenmiştir.¹² Yine bu yüzyılda artan ticari ve mali hareketlilik, hızlı haber
ihtiyacını ortaya çıkarmış; bu nedenle iş dünyası telgraf teknolojilerinden yararlanmak üzere harekete geçmiştir. İlk haber ajansı *Havas* ulusal haberlerden
değil Avrupa'nın çeşitli bölgelerinden getirdiği ticari nitelikli haberlerden do-
layı rağbet görmüştür.¹³ Bu bağlamda 19. yüzyılın hızla yaygınlaşan teleko-
münikasyon teknolojisi olan elektrikli telgrafın, demiryollarını, buharlı gemi
taşımacılığını ve kitleleşen basını içeren bir sistemde yer aldığını ve ağlar-
ın işleyişinin ise askeri ve ekonomik gelişmelere bağlı olduğunu söylemek
mümkündür.¹⁴

19. yüzyılın ikinci yarısında Avrupalı güçler askeri, politik ve ticari çı-
karları doğrultusunda sömürgelerinde telekomünikasyon ağları kurmaya
başlamıştır. Headrick, sömürge imparatorluklarını birbirine bağlayan iktidar
ağlarının buhar ve demir gibi elektrikten de yapıldığını belirtmektedir.¹⁵ Te-
lekomünikasyon teknolojilerinden önce, sömürgelere ulaşmada posta, deniz
ulaşımı ve baskı teknolojileri kullanılmaktaydı; ancak bunlar uzak mesafe-
lerde yeterince sağlıklı ve hızlı değildi.¹⁶ Telekomünikasyon ağları ise önceki
tekniklere oranla büyük bir hız sağlamıştır. İngiltere tarafından kurulan ve
kısa sürede sömürge ülkeler içinde en büyük telekomünikasyon ağına sahip
olan Hindistan, sömürgeci ağların en önemli örneğidir. Hindistan'da çıkan
isyan üzerine kurulan telgraf hatları, İngiliz hükümetinin emir ve denetim
sistemi olarak şekillenmiştir. Benzer biçimde Fransa, Cezayir'de, Afrika ve Vi-
etnam'daki sömürgelerine telgraf hatları ile ulaşmıştır.¹⁷ Latin Amerika ülke-

lerindeki telekomünikasyon altyapıları 1850 ve 1860’lardan itibaren sömürgeci amaçlarla kurulmuştur. Kanada, Avustralya ve Yeni Zelanda gibi ülkelerde de iletişim altyapıları sömürgeci ülke şirketleri tarafından kurulmuş ve uzun yıllar bu şirketlerin egemenliği söz konusu olmuştur.¹⁸

19. yüzyılın sonundan itibaren telekomünikasyon ağlarının, özellikle de denizaltı kablolarının stratejik önemi fark edilmekle birlikte bu konudaki esas farkındalık Birinci Dünya Savaşı ile ortaya çıkmıştır. Savaş sırasında pek çok ülke enformasyonun denetiminin diplomatik ilişkilerdeki öneminin farkına varmıştır.¹⁹ Ağların istihbarat amaçlı kullanımının savaş sırasında tüm taraflarca anlaşılması,²⁰ ABD’nin bir dünya gücü olarak belirmesi ve savaş sonrasında dünyada oluşan gerilimin yeni bir dünya savaşı ihtimalini güçlendirmesi, bu dönemde telekomünikasyon ağlarındaki gelişmeleri şekillendiren faktörlerdir. İletişim ağlarının kontrolünün uluslararası düzeyde politik ve askeri gücü artırdığına ilişkin görüş, hem telekomünikasyon ağları üzerindeki mücadeleyi derinleştirmiş ve hem de yatırımları artırmıştır.

İmparatorluk’tan Cumhuriyet’e Telekomünikasyon Ağları

Osmanlı İmparatorluğu’nda telgraf teknolojisini kullanmaya yönelik ilk girişimler 19. yüzyılın ilk yarısında gerçekleşmiş, ilk telgraf hattı ise 1854’te Kırım Savaşı sırasında İngilizler ve Fransızlar tarafından inşa edilmiştir. İstanbul-Varna-Balıklava arasına bir denizaltı kablosu, Varna-Şumnu-Ruscuk-Bükreş arasına karasal hat kurularak Avrupa ile İstanbul arasında telgraf bağlantısı sağlanmıştır.²¹ Böylece bu iki ülkenin orduları, başkentleriyle iletişimlerini hızlı bir biçimde gerçekleştirebilmiştir.

İmparatorluğun coğrafi konumu itibariyle Avrupa devletleri ile sömürgeleri arasında bir köprü oluşu, Osmanlı telgraf ağının gelişiminde merkezi bir yere sahiptir. Fransızların ve İngilizlerin askeri ve politik gereksinimlerini karşılamak üzere kurdukları telekomünikasyon altyapısı imparatorluğun Avrupa ile iletişimini sağlamıştır. Ağırlıklı olarak Rumeli’de kurulan telgraf hatlarının yanı sıra İngiltere’nin Londra-Bombay hattının Anadolu topraklarından geçmesi sayesinde İzmit, Ankara, Sivas, Diyarbakır, Musul gibi çeşitli kentler telgraf bağlantısına kavuşmuştur.²² 1855 yılında çekilen ilk telgraftan sonra telgraf hatları ve telgrafhaneler hızla çoğalmıştır.

Savaş koşullarında kullanılmaya başlanan telgraf teknolojisi, imparatorluğun 19. yüzyıldaki merkezileşme çabalarına katkıda bulunmuştur. Telgraf-tan ve demiryollarından önce padişahın uzak bölgelerdeki memurları üzerin-

deki kontrol gücü sınırlıdır. Telgrafla birlikte padişahın buyruklarının uzak bölgelere ulaşımı kolay ve hızlı hale gelmiştir. Davison, bu durumu, “Osmanlı arşivleri Tanzimat döneminin sonlarında, II. Abdülhamit ve daha sonra da Jön Türkler döneminde Bab-ı Ali’den vilayet devlet görevlilerine, buralardan Bab-ı Ali’ye gönderilen telgrafların kopyalarıyla doludur” şeklinde ifade etmektedir.²³ Telgrafın iktidarın merkezileştirilmesine sağladığı katkı hatların geliştirilmesinin önemli nedenlerinden biridir. Bu doğrultuda, başlangıçta Fransızca olan telgraf dili kısa sürede Osmanlıcaya çevrilmiş;²⁴ Fransız memurlar yerine Türk memurlar yetiştirilmek istenmiş ve telgraf okulları kurulmuştur. Böylece yabancı memurların telgraf işletmesindeki etkisi ortadan kaldırılmaya çalışılmışsa da hatlar üzerinde Fransız ve İngiliz kontrolü sürdüğü için tam anlamıyla başarı kazanılamamıştır. Ayrıca kurulan telgraf fabrikasıyla cihazlardaki dışa bağımlılığın azaltılması hedeflenmiştir.²⁵ Siyasal iktidarın, sömürgeci amaçlarla ülkeye giren ağları, kendi gereksinimleri doğrultusunda yapılandırmaya çalıştığı söylenebilir.

İmparatorluktaki ilk telefon hattı 1881’de İstanbul’da kurulmuş, ancak Ağustos 1886’da padişahın buyruğuyla, Galata Liman Dairesi ile Kilyos tahliyesi arasındaki hat dışında bütün telefonlar kaldırılmıştır. Nedeni, telefonun “gizli kapaklı işlerde kullanmaya uygun bir araç” olarak değerlendirilmesidir. Yasağa rağmen yabancı devletler telefon tesisi için imtiyaz istemişler ve telefon yasağına tepki göstermişlerdir.²⁶ Yasak ancak İkinci Meşrutiyet’in ilanı ile kaldırılmıştır. 1908’de Posta ve Telgraf İdaresi telefonu hükümetin tekeline almış; başlangıçta yabancı şirketlere karşı çıkılsa da Haziran 1909’da İstanbul’da telefon şebekesinin kurulması için Amerikan, Fransız ve İngiliz sermayedarları adına hareket eden Herbert Lows Webbe’ye imtiyaz verilmiştir.²⁷ Dersaadet Telefon Anonim Şirket-i Osmaniyesi, 1911’de, Western Electric Company, British Insulated Helsby Cables Limited Company ve *Fransez Porle Kesplo Atasyon de Pruse de Tomson Huston*²⁸ tarafından oluşturulan bir konsorsiyum tarafından imzalanan sözleşmeyle kurulmuştur.²⁹

Telgraf haberleşmesini kablolarla bağımlı olmaktan kurtaran telsiz telgraf haberleşmesi ise ilk kez 1905 yılında Keleş ve Derne arasında gerçekleştirilmiş; istasyonlar Alman Siemens&Halske şirketi tarafından yapılmış ve istasyonlarda çalışacak memurların eğitimi de Almanya tarafından sağlanmıştır.³⁰

Kurtuluş Savaşı’yla birlikte Ankara’nın merkez olmasıyla iletişim hayati bir soruna dönüşmüştür. İşgaller nedeniyle haberleşmeyi sağlamanın güçlüğünün yanı sıra tüm telgraf hatlarının başkent İstanbul’a yönelik kurulmuş olması Ankara hükümetinin işini zorlaştırmıştır. Milli mücadele sırasında

düşman işgalleri ve isyanlar nedeniyle haberleşmeye duyulan gereksinim, hatların Ankara’ya yöneltilmesini gerektirmiştir. Bu nedenle hem yeni hatlar inşa edilmiş hem de mevcut hat kapasiteleri artırılmıştır. Böylece Ankara hükümetinin yurdun çeşitli bölgeleriyle haberleşme olanakları genişletilmiştir.

1923 yılı itibariyle, yeni sınırlar dâhilinde karasal hatlar genel yolu 13.158 kilometre, tek devir telgraf teli ise 27.030 kilometredir. İmparatorluktan devralınan telefon şebekesi ise yalnızca Dersaadet Telefon Şirketi tarafından İstanbul’da işletilen bir telefon şebekesi, Samsun’da resmi ruhsat alınmadan amatör biçimde tesis edilen bir telefon şebekesi, I. Dünya Savaşı sırasında Trabzon’u işgal eden Rusların kurduğu 100 telefonluk çalışmayan bir işletme, Zonguldak’ta Sarıcazadeler tarafından kömür ocakları ve civar köyler arasında iletişimi sağlamak için tesis edilen gayrimuntazam telefondan oluşmaktadır.³¹ Sınırlı sayıdaki hatların çoğaltılması ve yaygınlaştırılması, 1923’te kurulan yeni devletin önünde duran pek çok önemli sorundan biridir.

Yeni Devlet, Yeni Toplum ve Telekomünikasyon Ağları (1923-1933)

Kurtuluş Savaşının başarıya ulaşması, saltanatın kaldırılması, cumhuriyetin ilanı ve hilafet makamının lağvedilmesi yeni sınırlar içinde yeni bir devletin kurulması yönünde atılan adımlardır. Savaşın Batılı emperyalist güçlere karşı verilmiş olmasına karşın savaşın sonunda hedeflenen Batı tipi bir toplum yaratmaktır. Osmanlı döneminde başlayan Batılılaşma hareketleri, Cumhuriyetin ilanının ardından topyekûn Batılılaşma fikri ekseninde bir projeye dönüşmüştür. “Muasır medeniyetler seviyesine ulaşmak” biçiminde formüle edilen bu projenin temelinde, bir ulus-devlet ve buna uygun bir ulus yaratma arzusu yatmaktadır. Kişi otoritesi üzerine kurulu Osmanlı devletinin Avrupa ulus-devlet sistemiyle rekabet edemediğini, ayrıca İslam’ın toplumsal gelişmeye engel olduğunu düşünen yeni rejimin önderleri, bu çerçevede egemenliğin kaynağını sekülerleştirerek Batı tipi bir ulus-devlet yaratmaya ve İslam’ı denetim altına almaya çalışmıştır.³² Egemenliğin kaynağının değişmesi ve buna bağlı olarak diğer üstyapı kurumlarında gerçekleştirilen reformların siyasal ve toplumsal alanda karşılaştığı muhalefet ise yeni rejimin iktidarını güçlendirmesini, bu alanları denetim altında tutmasını gerektirmiştir. İktidarın merkezileştirilmesi bakımından uygulanan siyasal ve toplumsal denetimin yanı sıra, rejimin önderleri reformların başarıya ulaşmasının temel şartlarından birinin ekonomik alanda egemenliğin kurulup gelişmenin sağlanması olduğunu da farkındaydı.³³

İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e geri bir tarım ve sanayi, bunların ortaya çıkardığı bir sınıfsal yapı ile İttihat ve Terakki Fırkası'nın uygulamaya çalıştığı iktisadi politika anlayışı miras kalmıştır.³⁴ "Milli iktisat" olarak adlandırılan bu okul için, ulusal ekonominin geliştirilmesi ile bir Türk girişimciler sınıfının yaratılması bazı Türklerin zenginleştirilmesi anlamına gelmekteydi. Bu politika ilk kez Birinci Dünya Savaşı sırasında uygulanmıştır.³⁵ İmparatorluğun 19. yüzyılda artan yarı sömürge ilişkilerine, yabancıların ekonomik ayrıcalıklarına ve bu sayede oluşan azınlık tüccarlarının faaliyetlerine doğan tepkilerle oluşan milli tüccar yaratma eğilimleri, yeni kurulan devletin ekonomi politikalarına da hâkim olmuştur.³⁶

Kurtuluş Savaşı'nın örgütlenmesi ve yürütülmesi sürecinde askeri kadroların temel dayanağı Anadolu tüccarı ve eşrafıdır. Bu ittifak, Cumhuriyetin ilanı sonrasında, savaşın dışında kalan İstanbul tüccarının da katılımıyla genişlemiştir.³⁷ Savaşın kazanılmasından sonra ekonominin izleyeceği yol, Şubat 1923'te İzmir'de toplanan İktisat Kongresi'nde görüşülmüştür. Mesleki temsil ilkesine göre örgütlenen kongreye askeri liderler, büyük toprak sahipleri, İstanbullu Türk işadamları, Anadolu esnafının önde gelenleri ve işçiler katılmıştır. Kongrenin amacı hem yabancı sermaye çevrelerine ekonominin gelecekteki yönünü açıklamak,³⁸ hem de hükümet kadrolarıyla toprak sahipleri, tüccarlar ve sınırlı sayıdaki sanayici arasında uzlaşma sağlamaktır.³⁹ Boratav, tüccar ve çiftçi gruplarının gerçekten büyük toprak sahipleri ve tüccarlardan oluştuğunu; sanayici ve işçilerin ise "resmi zevat", yüksek bürokrasi ve milletvekilleri tarafından temsil edildiğini ifade etmektedir.⁴⁰

Savaş sonrası oluşan yeni ittifak alınan kararları etkilemiş; hemen hepsi ticaret burjuvazisi ve büyük toprak sahiplerinin yararına olmuştur. Zira genişleyen bu ittifakın hedefi, Türk toplumunun kapitalist bir üretim biçimine mümkün olduğunca hızlı geçmesini sağlamak amacıyla sermaye birikimini ticaret burjuvazisi ve toprak sahipleri yararına hızlandırmaktır.⁴¹ Kongreye "Devlet karışmasın biz yapalım" değil, "devlet bizi her planda desteklesin" görüşü egemen olmuştur. "İktisat Kongresi'nin kabul ettiği 'özel faaliyet inisiyatifinin son bulunduğu noktada devletin görevleri başlar' ilkesi, devletin çeşitli müdahalelerle bu inisiyatifi yaratmasına ve geliştirmesine engel sayılmamaktadır."⁴² Bu nedenle Boratav, bu dönemi "liberal" değil "özel teşebbüse devlet desteğinin verildiği bir dönem" olarak adlandırmanın daha uygun olduğunu belirtir.⁴³ Özel girişimciliğin desteklenmesi için devletten kredi olanakları, eğitim, ulaştırma, haberleşme gibi altyapı hizmetlerinin sağlanması istenmiştir.⁴⁴

Kongrede telekomünikasyon alanına yönelik talepler de dile getirilmiştir. Bu talepler, büyük toprak sahipleri (çiftçi) ve tüccar gruplarına aittir. Büyük toprak sahiplerinin taleplerinin esasını asayiş oluşturmaktadır. Telgraf ve telefon hatlarının bulunmadığı ya da çalışmadığı yerlerde ortaya çıkan hırsızlık ve haydutluğun hükümete zamanında bildirilmesi için demiryollarının bulunduğu yerlerdeki istasyon merkezlerinin haberleşme olanaklarından yararlanmak istenmiştir.⁴⁵ Tüccar grubu ise iletişim araçlarının çoğaltılmasını, gecikmelere neden olanlar hakkında yasaların uygulanmasını, öncelikle ticaret merkezlerinde olmak üzere ülkenin her yerinde telefon ve haberleşme ağları yapımının hızlandırılmasını, devletin telgraf hizmetini zararı göze alarak gerçekleştirmesini, telgraf ücretlerinde indirim yapılmasını, telsiz telgraf istasyonlarının ülkede sayılarının çoğaltılmasıyla haberleşmenin hızlandırılmasını talep etmiştir. Ayrıca telefon şirketi de dâhil olmak üzere kamu hizmeti veren şirketlerin hükümetle yaptıkları anlaşmaların şartlarına uymalarını istemişlerdir.⁴⁶ Tüccarların taleplerinin esas eksenini, ticari etkinliklerini gerçekleştirirken ihtiyaç duydukları güvenli, hızlı ve kolay enformasyon akışının sağlanmasıdır. Toprak sahipleri ise tarım alanındaki mevcut durumlarını koruyabilmek adına asayiş eksenli taleplerde bulunmuştur. Kongrede her iki grubun talepleri aynen kabul edilmiştir.

İzmir İktisat Kongresi’nde alınan kararlara bağlı olarak şekillenen, ancak Lozan Antlaşması ile sınırlanan cumhuriyetin ekonomi politikası 1920’lerin sonuna dek uygulanmıştır. Özel girişimin canlandırılması yoluyla ekonomik gelişmenin sağlanacağı görüşüne dayalı olarak çeşitli sektörlerde tekeller kurulmuş ve bunlar daha sonra özel sektöre devredilmiştir.⁴⁷ Ancak Mustafa Kemal’in İktisat Kongresi’nde dile getirdiği “ekonomik bağımsızlık” ve “hızlı kalkınma” ilkeleri, benimsenen bu ekonomi politikasıyla gerçekleştirilememiştir.⁴⁸ Bu başarısızlık, 1929 dünya ekonomik krizinin etkileriyle birleşerek daha da derinleşmiştir. 1930 yılında çok partili yaşama geçiş denemesi kapsamında kurulan Serbest Fırka’ya gösterilen ilgi ve verilen destek, halkın hoşnutsuzluğunun işareti olarak değerlendirilmektedir.⁴⁹ Bu hoşnutsuzluğun yeni rejimin temellerini zayıflattığı kanaati ekonomik politikasında dönüşümü beraberinde getirmiştir.⁵⁰ 1929-1931 yılları arasında uygulanan korumacı iktisat politikasının ardından devletçilik, 1931’de, CHF programına girmiştir. Buna göre parti, özel girişimciliği toplumsal düzenin temel ögesi sayacak ve *“ferdi mesai ve faaliyeti esas tutmakla beraber mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha ve memleketi mamuriyete erdirmek için, milletin umumi ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerde devleti fiilen alakadar”* ettirecektir.⁵¹ “1932’den sonra korumacılık, devletçilikle tamamlanmış”⁵² ve öncülüğünü devletin

yaptığı bir sanayileşme hareketi başlamıştır. Ekonomi politikasındaki bu değişiklik, telekomünikasyon politikalarında da değişime yol açmıştır.

Telekomünikasyon Ağlarında Devlet Denetiminin Sağlanması

Türkiye’de telgraf ve telefon alanındaki ilk düzenleme, 4 Şubat 1924 tarihli 406 sayılı yasadır. Yasanın cumhuriyetin ilanından sonra yaklaşık dört ay sonra çıkarılması, telekomünikasyonun yeni rejim için önemini göstermektedir. Yasayla Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde telgraf ve telefon tesis ve işletme yetkisi hükümetin tekeline geçmiştir. Mevcut ve gelecekte ortaya çıkabilecek her tür araç tekele dâhildir; uygulama yetkisi ise Posta, Telgraf ve Telefon İdaresi’ne aittir.⁵³ Ancak bazı koşullar tekelin dışında tutulmuş⁵⁴ ve hükümetten imtiyaz alan şirketlerin faaliyetine izin verilmiştir.

Yasanın gerekçesinde dünyada telgraf ve telefonun önceleri şirketlere bırakıldığı, ancak bu yönetim tarzının artık istisna olduğu belirtilmektedir: İşletmede ve haberleşmenin gizliğinde yarattığı sakıncalar nedeniyle hükümetler telgraf ve telefon hizmetlerini doğrudan kendileri tesis ve idare etmekte, önceleri telgraf ve telefonu şirketlere bırakmış hükümetler bunları satın almaktadır.⁵⁵ Bu ifadelerle, yasakoyucu telekomünikasyon ağlarının mülkiyet ve işletmesiyle ilgili olarak Avrupa’da yaşanan devletleştirmelere referans vermektedir. Avrupa’da 1860 sonrasında özel şirketler tarafından verilen telekomünikasyon hizmetleri devletleştirilmeye başlanmıştır. İngiltere’de 1868 yılında telgraf hizmeti veren şirketlerin devlet tarafından satın alınması eğilimi diğer ülkelere de yayılmıştır. Şirketlerin yüksek fiyat uygulamaları, düşük hizmet kalitesi ve ayrıca ulusal güvenliği tehdit ettikleri görüşü satın almalarda etkili olmuştur.⁵⁶ Ulusal telgraf hatlarının devletleştirilmesinin ardından uluslararası telgraf iletişimi alanında hizmet veren şirketler ile telefon şirketleri devlet mülkiyet ve işletmesine geçmiştir.⁵⁷ Gerekçedeki bu ifadelerle rağmen yasayla imtiyazlı şirketlerin kurulmasına izin verilmesi, ilk bakışta çelişkili görünmekle birlikte, esasen, dönemin ekonomi politikasına uygundur. Daha önce belirtildiği gibi, savaş sonrası oluşan yeni ittifak belirli alanlarda devlet tekelleri oluşturulup özel sektöre devredilmesini öngörmektedir. İmtiyaz verilmesinin bir başka nedeni de bütçe sorunlarıdır. Nitekim gerekçede mutlak biçimde uygulanacak tekelin önemli bir ihtiyacı yasaklama anlamına geleceği ifade edilmektedir. Tekel dışında yapılacak hatların belde-ler ve kasabalardan çok, fabrikalar ve madenler gibi şehirlerden uzak sanayi müesseselerinde kullanılacağı; böylece inşası ve işletilmesi külfetli olan bu işi hükümetin üzerine almayacağı belirtilmektedir.

İmtiyaz şartları yasada ayrıntılı olarak düzenlenmiştir. Hükümet ilk on yılın sonunda şirketi satın alma hakkına, dilediği zaman denetleme ve imtiyazı feshetme yetkisine sahiptir. Ayrıca kamu güvenliği ve ülke savunması bakımından gerekli gördüğü hallerde telefon tesisatını tatil etme ya da doğrudan kendisi işletme hakkını elinde bulundurmaktadır. Şirketin bütün memur ve çalışanlarını Türklerden seçme şartı, tespit edilen ücretlerin imtiyaz sahibi tarafından değiştirilememesi, tarife değişikliğinin ancak hükümet onayı ile mümkün olması da diğer hükümler arasındadır. İmtiyaz koşullarının ayrıntılı olarak düzenlenmesi, hükümetin imtiyazlı şirketler üzerinde ekonomik ve hukuki anlamda tam bir denetim sahibi olma isteğine işaret etmektedir.

1860’lardan itibaren Avrupa’da özel girişim elindeki şirketlerin devletleştirilmesinde ve PTT tekellerinin kurulmasında ekonomik olduğu kadar siyasi kaygılar da rol oynamıştır. Telekomünikasyon ağları iç savaş ya da krizlerde temel bir kaynak olarak görülmüş ve bu nedenle hükümetler ağların denetimini özel sektöre terk etmek istememiştir. Öte yandan ulusal tek bir şebekenin ulusal bütünleşmeyi ve egemenliği pekiştireceğine yönelik düşünce de sistemin tekel konumunu güçlendirmiştir. Bu amaçların gerçekleştirilmesi dünyanın büyük kısmında PTT örgütlenmeleri altında gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.⁵⁸ PTT’ler bazı ülkelerde doğrudan ayrı bir bakanlık, bazılarında ise farklı bakanlıklara bağlı kurumlar olarak çalışmıştır.⁵⁹ Osmanlı İmparatorluğu’nda kimi zaman bakanlık kimi zamansa genel müdürlük şeklinde çalışan PTT, 1912 yılında İçişleri Bakanlığı’na bağlanmış, Cumhuriyetin ilanından 1933 yılına kadar yine bu bakanlığa bağlı bir genel müdürlük olarak hizmet vermiştir. İmparatorluk dönemindeki örgütlenme biçiminin Cumhuriyet döneminde de devam etmesi, telekomünikasyon ağlarına bakış konusunda bir sürekliliğin olduğu şeklinde yorumlanabilir. Telgrafın Osmanlı’da iktidarın merkezileşmesini sağlayan bir araç olarak işlevselleştirildiği düşünüldüğünde, Cumhuriyetin kuruluşundan 1933’e kadar olan dönemde ağların denetim işlevinin öne çıkarıldığı söylenebilir. Ancak ağların siyasal denetim işlevini yalnızca bağlı olduğu bakanlık bağlamında açıklamak yeterli değildir. Bu işlev, ayrıca, 406 sayılı yasadaki telefon ve telgraflarla ilgili tercih sıralamasına bakılarak da ortaya konabilir.

Gerek telgraflar gerekse telefon konuşmalarının aynı öneme sahip olmadığı görüşünden hareketle yasakoyucu bunlar arasında ayırım yapmıştır. Aynı hat üzerinde aynı anda talep edilen telefon görüşmeleri ve telgraflarda, öncelik insan hayatının selametine ilişkin olanlara verilmiştir. ‘İnsan hayatının selameti’ gibi kapsamlı bir ifade, esasen, devletin güvenliğini işaret etmekte-

dir. İkinci sırada hükümete ait haberleşme ve konuşmalar yer almakta ve bu iki madde birbirini tamamlamaktadır. Üçüncü sıra PTT idaresinin haberleşmesine ayrılarak sistemin işleyişine ilişkin aksaklıkların hemen giderilmesi amaçlanmıştır. İvedi özel haberleşmenin dördüncü ve kişilere ait haberleşmenin yedinci sırada yer alması telekomünikasyonun kâr getiren bir alan değil, devlet denetiminin işler kılındığı bir alan olarak kavrandığını göstermektedir. Yasanın mecliste görüşülmesi sırasında Giresun milletvekili Tahir Bey, kişilere ait ivedi ve özel haberleşmelerin ikinci sırada yer almasını önermiştir. Gerekeçesi, kişilerin işleriyle ilgili haberleşme gereksinimlerinin kendi selametleri ve dolayısıyla vatanın selametiyle ilgili olmasıdır. Zira kişilere ait haberleşme ücretinin daha fazla olması sayesinde elde edilecek gelir hazineye aktarılacaktır. Tahir Bey'in bu önerisine karşılık hükümetin haberleşme ihtiyacının genel hayatı ilgilendirdiği söylenmiş ve konuyla ilgili başka bir tartışma yapılmadan öneri reddedilmiştir.⁶⁰

Yasada 1931 yılında yapılan değişiklikle tercih sıralaması değiştirilmiştir. Devletin güvenliğine dair telgraf ve telefon görüşmeleri önceliğini korumakla birlikte, kişilere ait haberleşme devlete ait olanlar ile yer değiştirilerek kişilerin haberleşmesine öncelik tanınmıştır. Yasadaki bu değişiklik devletin ağlara güvenlik ve denetim eksenli bakmaya devam ettiğini, ancak ağlardan yalnızca devletin değil kişilerin yararlanmasının önemsendiğini de göstermektedir.

Telekomünikasyon Alanında Yapılan Yatırımlar

Yasa, imtiyazlı şirketlerin kuruluşuna olanak tanısa da yalnızca telefon hizmetiyle ilgili olarak bu yol tercih edilmiştir.⁶¹ Burada dikkat çeken ise yasanın imtiyazlı şirketlerin kuruluşuna yol açmadığı, tersine bu yöndeki bir eğilimin yasanın şekillenmesinde etkili olduğudur. Zira Lozan Antlaşması imzalanmadan önce Ankara hükümeti, İstanbul'da yabancı kontrolünde bulunan ve daha çok altyapı hizmeti veren şirketlerin imtiyaz sözleşmelerini yenilemiştir.⁶² Dersaadet Telefon Şirketi de bu şirketler arasındadır. İçişleri Bakanlığı ve şirket arasında imzalanan sözleşme 14 Haziran 1339 (1923) tarihinde onaylanmıştır.⁶³

İzmir'in telefon şebekesini kurma çalışmaları da yasanın kabulünün öncesine rastlar. İzmir ve civarında telefon tesisi imtiyazına İzmir Belediyesi talip olmuş ve belediye adına Şükrü Kaya ile İçişleri Bakanlığı arasında görüşmeler yapılmıştır. Görüşmelerin başlangıç tarihine ilişkin kesin bilgi bulunmama ile birlikte Başbakanlık Devlet Arşivleri'nde bulunan 3 Şubat 1924 tarihli belgeden⁶⁴ yapılan görüşmelerin ardından bakanlığın gönderdiği

tezkerenin 8 Aralık 1923 tarihli olduğu anlaşılmaktadır. Telefon şebekesinin belediye tarafından kurulması ve yürütülmesinin yasanın kabulünden önce gündeme gelmesi, yasanın şekillendirilmesinde fiili koşulların etkisini ortaya koymaktadır.

Başbakanlık Devlet Arşivleri’nde ulaşılan belgeler, İstanbul Telefon Şirketi’nin devletleştirildiği 1936 yılına kadar mali sıkıntılar yaşadığını göstermektedir. 9 Aralık 1926’da İçişleri Bakanlığı’ndan yazılan tezkereden şirketin bu sorunları çözmek amacıyla bir takım taleplerde bulunduğu anlaşılmaktadır. Şirket, imtiyaz süresinin uzatılması, hükümetin şirketi satın alma hakkına dair maddenin iptali, yabancı memur alınması konusunda yetki verilmesi ve tarifelerin İngiliz lirasının dalgalanmalarına göre belirlenmesi gibi taleplerde bulunmuştur.⁶⁵ Şirketin sahip olduğu imtiyazın alanını genişletmeye yönelik bu taleplere karşılık imtiyaz süresinin uzatılmasına ve hükümetin satın alma hakkının iptaline dair isteklerin kabulünün mümkün olmadığına karar verilmiştir. Diğer konularla ilgili öneriler ise değiştirilerek kabul edilmiştir. Devletin, İstanbul’un telefon şebekesini işleten şirket mali bunalımlara düştüğünde yardım elini uzattığı ve 406 sayılı yasayla alanda kurmaya çalıştığı etkinliğin bir bölümünden vazgeçme yoluna gittiği görülmektedir. Ancak verilen tavizlerin, hükümetin tekel konumunu ortadan kaldırmadığı, şebekeyi devletin işletmesi halinde doğacak maliyetten kaçınmak üzere bu tavizlerin verildiği söylenebilir.

İstanbul Telefon Şirketi cumhuriyetin ilanından önce Bebek, Bakırköy, Yeşilköy, Kandilli, Büyükdere, Tarabya, Paşabahçe; sonrasında ise Kartal ve Heybeliada santrallerini hizmete sokmuştur.⁶⁶ Ancak bu santraller, artan nüfusun ihtiyaçlarını karşılamaktan uzak olduğu gibi teknolojik bakımdan da yetersizdir. Hükümetin telefon teknolojisini geliştirme talepleri konusunda da şirket yine devletten yardım beklemiştir. Telefon malzemesinin ithaline izin verilmesi ile şirketin devamı ve genişletilmesi gibi günlük ihtiyaçları hakkında uygulanan kararnameye göre işlem görmesi istenmektedir. Bu istek de Bakanlar Kurulu tarafından kabul edilmiştir.⁶⁷ 1931 yılında Kadıköy, İstanbul ve Beyoğlu santralleri otomatığe dönüştürülmüş, diğerleri ise ancak yarı otomatik hale getirilmiştir.⁶⁸

İzmir’de ise belediyenin imtiyazı almasından sonra 1925 yılında bir telefon şebekesi kurulmuş ve 200 aboneyle işletmeye açılmıştır. Bir süre sonra hükümet, yatırım için gerekli finansmanı sağlaması için belediyenin İsveçli Ericsson firmasıyla ortak olmasına izin vermiştir. 31 Mart 1926 tarihli imtiyaz sözleşmesi uyarınca 5 Haziran 1927’de İzmir ve Civarı Telefon Anonim Şirketi

kurulmuştur. Şirketin kurucuları İzmir Belediyesi ile Ericsson Şirkettir.⁶⁹ Şirket, devletleştirildiği 1938 yılına dek varlığını sürdürmüştür. Bu süre içinde telefon abonelerinin sayısına ilişkin detaylı verilere ulaşılamamıştır. Ancak başlangıçtaki 200 abonenin, 1930 yılına gelindiğinde 1300'e ulaştığı bilinmektedir.⁷⁰

İmtiyazlı telefon şirketleri yalnızca İstanbul ve İzmir'de faaliyet göstermiş; başta Ankara olmak üzere diğer şehirlerde telefon şebekesi kurma işini PTT üstlenmiştir. Ulaşılan belgeler, Ankara'da polis idaresi ve özel şahıslara ait hatlar bulunduğunu, bunların PTT Genel Müdürlüğüne bağlandığını göstermektedir.⁷¹ Ankara'da telefon şebekesi kurmak üzere İstanbul'daki resmi şebekenin bir kısmı nakledilmiş; ancak yeterli gelmeyince ihale açılmıştır. İhaleyi Ericsson firması kazanmış ve 1926'da ilk otomatik telefon santrali Ankara'da hizmete girmiştir. Bu santralin hat kapasitesi 2000'dir.⁷² Kısa süre içinde mevcut hat kapasitesi yine yetersiz gelmiş ve kapasitenin artırılması yönünde girişimlerde bulunulmuştur.⁷³ 1928 yılına gelindiğinde Ankara'nın hat kapasitesi 3000'e ulaşmıştır.⁷⁴

PTT Genel Müdürlüğü, 1930'da, başta Eskişehir, Samsun, Trabzon, Konya, Bursa, Adana, Edirne, Ereğli, İzmit, Tarsus, Isparta, Kırklareli olmak üzere toplamda 29 il ve ilçede telefon şebekesi kurmuştur.⁷⁵ Bu illerin önemli bir bölümü, piyasa ilişkilerinin görece gelişkin olduğu yerlerdir. Buradan hareketle, devletin, ticaret burjuvazisinin gereksinimlerini göz önünde bulundurularak telefon alanında yatırım yaptığı sonucuna ulaşılabilir.

Çeşitli şehirlerde kurulan hatların yanı sıra şehirlerarası ve uluslararası bağlantıyı sağlamaya yönelik oldukça sınırlı girişimler de söz konusu olmuştur. Cumhuriyet döneminin ilk şehirlerarası hattı, Ankara ve İstanbul arasında 1 Temmuz 1929'da hizmete açılmıştır.⁷⁶ 1932 yılı başlarında Erzurum-Erzincan bağlantısı sağlanmıştır.⁷⁷ Ayrıca İstanbul-Sofya ve Ankara-Bükreş hattının Ekim 1931'de, Ankara-Belgrat hattının da Şubat 1932'de işletmeye açıldığı bilinmektedir. Bu bağlantı sayesinde Türkiye ile Avrupa arasında telefon haberleşmesi sağlanabilmiştir.⁷⁸ Bu dönemde uluslararası telefon haberleşmesinin geliştirilmesine yönelik başka çalışmalar yapılmış; 1932'de bu amaçla İstanbul Telefon Şirketi ile bir sözleşme imzalanmıştır.

406 sayılı yasa, telgraf alanında da özel şirketlerin kurulmasına olanak tanımakla birlikte telgraf hatlarının yapılması ve işletilmesi devlet denetiminde gerçekleştirilmiştir. Telgraf üzerinde devlet denetiminin sürmesi, telgrafın iktidarın merkezileştirilmesinin, bir başka deyişle merkezin çevre üzerindeki

denetimini sürdürmenin bir aracı olarak görülmeye devam ettiğini göstermektedir. Telgrafın siyasal iktidar açısından önemi, alanda yapılan yatırımların miktarıyla da doğrulanabilir. Telefon alanında yapılan yatırımların sınırlılığına karşın, telgraf hatlarındaki gelişme daha çarpıcı olmuştur. 1923’te imparatorluktan devralınan hatlar 1925 yılına gelindiğinde iki katı oranında artmış; karasal 29.846 kilometreye, tek devir telgraf teli ise 58233 kilometreye çıkmıştır. Hat kapasitesinin artışına bağlı olarak yurtiçi telgraf trafiğinde de artış yaşanmıştır. 1923’te 4.471.000 iken 1928’de 9.376.00’e yükselmiş, 1932’de ise bu rakam 5.561.000 olmuştur. Yurtdışı telgraf trafiğinde ise 10 yıl boyunca üç katlık bir artış yaşanmıştır. 1923’te 75.000 olan telgraf sayısı 1933’te 242.000’e ulaşmıştır.⁷⁹

Telgrafla ilgili olarak üzerinde durulması gereken önemli bir konu ise ücretlerdir. Telgraf ücretlerinin yasada belirlenmiş olmasına rağmen hemen sonrasında çıkarılan bir kararnameyle basına uygulanan ücretlerde indirim yapılmıştır. 10 Ekim 1924 tarihli kararnamede⁸⁰ mevcut telgraf tarifesinin Anadolu Ajansı’nın (AA) ve diğer basın kuruluşlarının Avrupa ve Amerika’yla telgraf haberleşmesini zorlaştırdığı, ayrıca bu durumun AA’nın yabancı haber ajanslarıyla anlaşmalar yapmasını imkânsız kıldığı belirtilmektedir. Telgraf ücretlerindeki bu indirim, basının ve özellikle de Ajans’ın propaganda işleviyle ilişkilendirilebilir. “Anadolu’da yürütülen ulusal hareketle ilgili olarak ülke içinde ve dışında Ankara yönetiminin haberlerini yaymak”⁸¹ amacıyla kurulduğu düşünüldüğünde, Ajans’ın telgraf ücretlerini karşılayamamasının ortaya çıkardığı olumsuzluk anlaşılır hale gelmektedir.

Ülke içi telgraf hatlarında devlet mülkiyet ve işletmesi söz konusuysen, uluslararası telgraf iletişimiyle ilgili farklı bir yol izlenmiş; dönemin güçlü İngiliz şirketi Eastern Telgraf Şirketi ile 1 Mayıs 1927’de yapılan 30 yıllık imtiyaz anlaşması çerçevesinde sürdürülmüştür.⁸² Eastern Telgraf Şirketi, Marconi’s Wireless ile birleşerek Imperial and International Communications Limited adını aldıktan sonra hükümete bir başvuru yapmış; Türkiye’deki kablo faaliyetine son vermeyi ve yerine telsiz telgraf teknolojisini geçirmeyi önermiştir. Şirket ve hükümet arasında bir sözleşme yapılmış ve böylece uluslararası iletişim telsiz telgraf üzerinden gerçekleştirilmeye başlanmıştır.⁸³

1923-1933 yılları arasında telekomünikasyon alanında yapılan bir başka önemli düzenleme 1925 yılında kabul edilen “Telsiz Tesisi Hakkında Kanun”dur. Bu yasayla Ankara’da büyük bir telsiz istasyonu ile dâhili bir telsiz şebekesinin kurulması öngörülmüş ve aynı yıl Ankara ve İstanbul’da iki istasyon kurulacağı ilan edilmiş; bu iş, Fransız TSF şirketine verilmiştir.⁸⁴

Ankara ve İstanbul’da 1925 yılında inşasına başlanan istasyonlar 1927 yılında hizmete sunulmuştur. İnşa edilen telsiz telgraf vericileriyle Moskova, Berlin, New York, Viyana, Londra ve Tahran gibi merkezlerle bağlantı kurulmuştur.⁸⁵

Osmanlı imparatorluğu döneminde telgraf cihazları alanında dışa bağımlılığı azaltmak üzere kurulan telgraf fabrikası Cumhuriyet döneminde de varlığını sürdürmüştür. Başaran, telgraf fabrikasının varlığı nedeniyle Türkiye’nin bu dönemde telgraf cihazları üretiminde bulunduğunu, dolayısıyla telgraf konusunda dışarıya bağımlı olmadığını belirtmektedir.⁸⁶ Ancak ulaşılan belgelerden telefon ve telsiz cihazlarının yanı sıra telgraf malzemelerinin de dışarıdan temin edildiği anlaşılmaktadır.⁸⁷ Telgraf fabrikasının üretimine rağmen malzemelerin dışarıdan satın alınması, fabrikanın yeterli üretim kapasitesine ulaşamaması ya da teknolojik olarak yeterli olmaması şeklinde yorumlanabilir.

Telekomünikasyon cihazlarının üretimine ilişkin bilgilerin sınırlı olması- na karşın 1931 tarihli bir kararnameden⁸⁸ Eskişehir’de Siemens Şirketi’ne ait telefon, telgraf, telsiz telgraf vb. makineleri üreten bir fabrikanın bulunduğu, ancak fabrikanın işsizlik dolayısıyla kapatılmasına karar verildiği anlaşılmaktadır. Bu gelişmeler üzerine Milli Savunma Bakanlığı fabrikayı ordunun ihtiyaçlarını karşılamak üzere satın almak istemiştir. Konunun Bakanlar Kurulu’nda görüşülmesinin ardından satın alma kararı verilmiştir. Ancak satın alma işlemine dair bir bilgiye rastlanamamıştır. Bu bilginin eksikliğine rağmen MSB’nin ordunun ihtiyaçlarını karşılamak üzere fabrikayı satın alma isteğinin gerisinde, dışa bağımlılığı ortadan kaldırma çabasının olduğu düşünülebilir.

Devletçilik Yıllarında Telekomünikasyon Politikaları (1933-1939)

23 Mayıs 1933 tarihinde kabul edilen “Posta, Telgraf ve Telefon İdaresi Teşkilatı Hakkında Kanun” ile PTT İçişleri Bakanlığı’ndan alınarak Bayındırlık Bakanlığı’na bağlanmıştır. Yasanın gerekçesinde değişikliğin nedeni, hem Bayındırlık Bakanlığı’nın hem de PTT Genel Müdürlüğü’nün görevlerinden bir kısmını teknik işler oluşturması nedeniyle posta ve telgrafın bu bakanlıktan daha iyi bir şekilde yararlanabileceği şeklinde açıklanmaktadır.⁸⁹ Yasayla PTT idaresi hükmi şahsiyeti haiz bir genel müdürlük halinde katma bütçeli bir kuruluş haline getirilmiş⁹⁰ ve PTT genel bütçe hükümleri dışına çıkarılmıştır. Gelir fazlasının devlete ait olduğu ve bütçe açıklarının devlet tarafından kapatılmasını öngören üçüncü maddesiyle, kanun, önceki dönemden farklı bir durumun oluşmasını engellemeye çalışmıştır. Bu maddeyle PTT hizmetlerinin kamu hizmeti olarak tanımlandığı anlaşılmaktadır.⁹¹

PTT’nin Bayındırlık Bakanlığı’na bağlanması telekomünikasyon alanına yönelik bakış açısı değişikliğini ortaya koymaktadır. Bu dönemde telekomünikasyon ağlarının altyapı hizmeti olarak önemi, önceki döneme oranla belirginleşmiştir. Bu bakış değişikliği, dönemin hâkim ekonomik politikası içerisinde anlam kazanmaktadır.

Uygulandığı yıllarda niteliği ve kapsamı tartışma konusu olsa da, devletçilik, kapitalist gelişme modelinin bir parçası, hatta kapitalist gelişme stratejisinin içinden geliştirilen bir politikadır.⁹² Özel mülkiyeti ve girişimi sınırlamak gibi yönelimlere sahip olmamış, devletin ekonominin tüm sektörlerinde hâkim olmasını öngören görüşler ise kısa sürede ortadan kaldırılmıştır.⁹³ “Ferdin yapamayacağı işleri devletin yapması” şeklinde özetlenen biçimiyle 1930’larda özel girişimin gerçekleştir(e)mediği altyapı tesisleri ve temel sanayi kuruluşları devlet tarafından inşa edilmiştir. Demiryolları, demir-çelik endüstrisi, elektrik santralleri vb. kamu yatırımlarıyla kurulmuştur. Böylece devletçilik özel sanayinin çıkarlarıyla uzlaşmış, hatta sermaye çevrelerinin ve toprak sahiplerinin lehine işleyen bir ortam yaratmıştır.⁹⁴

Devletçiliğin uygulanma yollarından biri, devletin yatırımcı olarak pazara girmesidir. Bir diğer yol ise, çeşitli alanlarda faaliyet gösteren özel şirketlerin devlet tarafından satın alınmasıdır. Bu politika, demiryollarında Cumhuriyetin ilanından hemen sonra başlasa bile 1933’ten itibaren hız kazanmış; yabancıların elinde bulunan şirketlerin çoğu satın alınmıştır.⁹⁵ Yabancı şirketlerin devletleştirilmesinin gerisinde bu dönemde yabancı sermayeye karşı bir tutumdan ziyade satın alınan şirketlerin verdikleri hizmetin niteliğiyle ilgili sorunlar bulunmaktadır.⁹⁶ Zira bu dönemde devletleştirilen şirketler, demiryolu, liman, elektrik, havagazı, su, tramvay vb. altyapı hizmeti veren şirketlerdir. Sunulan hizmetin yetersizliği ve tarifelerin yüksekliği devletleştirmelerin temel gerekçesi olarak yetkili isimler tarafından da dile getirilmiştir. Bayındırlık Bakanı Ali Çetinkaya’nın bir makalesinde imtiyazlı şirketlere ilişkin şu sözleri dikkat çekicidir:

Eski rejim altında hidematı umumiye şirketleri siyasi emellere istinaden tesis olunurdu. Bunların başlıca gayesi halka hizmet değil, mümkün olduğu kadar çok para kazanmaktı. Maamafih Türkiye Cumhuriyeti bu hususta ecnebi sermayesinin avantajlarını takdir ederek hariçten sermaye gelmesini teşvik etmektedir. Aynı zamanda milli sermayenin de bu gibi işlere yatırılmasını terviç ediyor.. Cumhuriyet rejiminin hidematı umumiye işlerinde ve halkın ihtiyacat ve menafiine karşı, imparatorluk rejimi gibi hareketsiz ve ihmalkâr olamayacağı muhakkaktı. Bu gibi şirketlerin millileştirilmesi bu itibarla gayet tabiidir.⁹⁷

Çetinkaya'nın bu sözleri, imtiyazlı şirketlerin devletleştirilmesinin ardından yabancı sermayeye karşı bir politikanın değil, bu şirketlerin kâr amaçlarının öncelikli oluşu nedeniyle beklenen hizmetleri yerine getirememelerinin olduğunu göstermektedir. Nitekim 1934-1938 yılları arasında 32 yeni yabancı şirket faaliyete geçmiş, Osmanlı Bankası ve imtiyazlı madencilik şirketi gibi yabancı sermayeli kuruluşlar etkinliklerini sürdürmüştür.⁹⁸

Diğer altyapı hizmeti veren şirketlerde olduğu gibi telekomünikasyon alanında faaliyet gösteren şirketler de bu dönemde devletleştirilmiştir. İstanbul Telefon Türk Anonim Şirketi, 9 Nisan 1936 tarihinde imzalanan bir sözleşmeyle satın alınmıştır. Satın almaya dair çalışmalar 1934 yılında başlamıştır. 12 Temmuz 1934 tarihli bir kararnamede hükümetin şirketi satın almak istediği görülmektedir.⁹⁹ Bu kararnameden, şirkette yolsuzlukların olduğu ve hükümetin bunları incelemek üzere bir heyet görevlendirdiği anlaşılmaktadır. Ancak yolsuzluktan öte şirketin hat kapasitelerinin yetersizliğine rağmen yeni yatırımlar yapmaması, mevcut hatların işleyişine dair problemler ve tarifelerin yüksekliği gibi sorunlar devletleştirilmelerin temelindeki saikidir.

Ulaşılan belgeler, sözleşmeden önce, 30 Ağustos 1935 tarihinde, şirket ve bakanlık arasında bir protokol imzalandığını göstermektedir. Protokolle şirket, 1 Eylül 1935 tarihi itibarıyla fiilen hükümete geçmiş; bütün haklarıyla menfaatlerini ve Türkiye'de bulunan tüm menkul ve gayrimenkullerini 21 Temmuz 1935 tarihinden geçerli olmak üzere hükümete devretmiştir.¹⁰⁰

İzmir Telefon Şirketi ise 25 Ocak 1938 tarihinde hükümet tarafından satın alınmıştır. Satış sözleşmesiyle şirketin Türkiye'deki menkul ve gayrimenkul malları ile hak ve menfaatleri 1 Ocak 1938'den geçerli olmak üzere hükümete geçmiştir. Satın alma işlemi, 25 Nisan 1938 tarihinde 3375 sayılı yasayla onaylanmıştır.¹⁰¹ İzmir telefon tesisatının satın alınmasıyla İzmir Telefon Müdürlüğü kurulmuş ve bu müdürlük Bayındırlık Bakanlığı'nın kontrolü altında olmak üzere PTT'ye bağlanmıştır. Şirketin imtiyaz süresi dolmadan önce, 1935 yılında, hükümetin şirketi satın almak üzere başvuruda bulunmuş olması döneme hâkim olan altyapı hizmeti veren kuruluşları devletleştirme politikası doğrultusundadır. Tarifelerde birliğin sağlanması ve tüm şehirlerde kullanıcılara aynı muamele ve kolaylıkların temin edilmesi düşüncesi şirketin devletleştirilmesinde etkili olmuştur.¹⁰²

PTT'nin Bayındırlık Bakanlığı'na bağlanması anlamı, alanda yapılan devletleştirmelerle belirginleşmektedir. Devletin bu dönemde altyapı yatırımlarıyla özel sektör için uygun ekonomik ortam yaratma arzusu, telekomü-

nikasyon alanında da geçerli olmuş; devlet, altyapı hizmeti olarak telekomünikasyon ağlarını canlandırmaya çalıştığı özel sektörün hizmetine sunmak üzere geliştirmek istemiştir. Bu dönemde yapılan yatırımlar da bu bağlamda önem kazanmaktadır.

Telekomünikasyon Alanında Yapılan Yatırımlar

İstanbul’da ve İzmir’de telefon şirketlerinin devletleştirilmesinden sonra şebekenin genişletilmesine yönelik çalışmalar hız kazanmıştır. Satın almaya ilişkin yasa henüz Meclis’ten geçmeden İstanbul telefonunun halka yararlı hale getirileceği ve bu nedenle telefon şebekesinin genişletilmesine öncelik verileceğine ilişkin haberlere rastlanmıştır. İstanbul telefon şebekesinin abone sayısı 1936 yılı başında 10.600’dür. Bu sayı 800 bin nüfuslu İstanbul için oldukça yetersizdir.¹⁰³ İzmir Telefon Şirketi ise devletleştirildiğinde yalnızca 2163 aboneye hizmet vermektedir.¹⁰⁴ Aynı yıllarda 400 bin nüfuslu Stockholm’de 120 bin telefon abonesi vardır.¹⁰⁵

Telefon şebekesinin İstanbul ve İzmir gibi büyük kentlerdeki yetersizliği nedeniyle Bayındırlık Bakanlığı dört yıllık bir plan hazırlanmıştır.¹⁰⁶ Şebekenin genişletilmesini ve düzenlenmesini amaçlayan plan uyarınca yabancı uzmanlar getirilmiş ve uzmanlar, hazırladıkları raporlarla hem telefon hizmetinin aksayan yönlerini ortaya koymuş, hem de çözüm önerileri sunmuştur. Raporların tam sayısı bilinmemekle birlikte Türk Telekom A.Ş. Ahlatlıbel Eğitim Merkezi Müdürlüğü Kütüphanesi’nde 10 adet rapor bulunmuştur. Raporlardan yedisi İstanbul, İzmir, Ankara, Adana, Mersin, Zonguldak gibi piyasa ilişkilerinin gelişmiş olduğu şehirlerin telefon şebekelerinin geliştirilmesine; üç rapor ise şehirlerarası telefon işlerine yöneliktir. “Türkiye Telefon İşlerine Ait Esas Plan”ın¹⁰⁷ girişinde ülkede son on yılda görülen ilerleme hamlesine paralel olarak Türkiye’nin dâhili ve harici konuşmalarının düzgün biçimde gerçekleşmesi için mükemmel bir telefon tesisatının gerekli olduğu belirtilmektedir. Mükemmelliği sağlayan unsurlar, herkesin abone olarak şebekeye bağlanması, bağlantının seriliği, ucuzluğu ve açıklığıdır. Bu unsurlar, telefonun bir kamu hizmeti olarak görüldüğüne işaret etmektedir.

1933-1939 yılları arasında pek çok şehir arasında telefon bağlantısı sağlanmıştır. Kayseri-Ankara, Kayseri-Zonguldak, Kayseri-İstanbul, Kayseri-Kırıkkale, İstanbul-Kırıkkale, Zonguldak-Kırıkkale ve Ankara-Kırıkkale,¹⁰⁸ Ankara-Konya, Konya-İstanbul şehirlerarası hatları 1936 yılında,¹⁰⁹ Zonguldak-Adana, Ankara-Sivas ve Ankara-İzmir konuşmaları 1937’de sağlanmıştır.¹¹⁰ Açılan santraller, daha çok ticaret ve sanayi açısından önemli merkezler ile

bunlar arasındaki bağlantının sağlanmasına yöneliktir. Santrallerin kurulduğu şehirlerin bu niteliği, telefonun daha çok ekonomik birimleri birbirine bağlama, bir başka deyişle pazarı bütünleştirme amacına yönelik olarak yaygınlaştırıldığını ortaya koymaktadır. 1938 yılında PTT Dergisi'nde yayımlanan bir makalede telefonun yaygınlaştırılma amacı açıkça ifade edilmektedir:

Bugün Ankara, İstanbul, Yalova, Çorlu, Alpullu ve Edirne'den Avrupa'nın her tarafı ve Amerika'nın birçok yerleri ile sanki aynı şehir içinde bulunuyormuşçasına konuşmak mümkündür. Bu mühim imkândan diğer iktisadi şehirlerimizin daha fazla gecikmeden istifadelerinin temini için irtibat devrelerinin çoğalmasına çalışılmaktadır.¹¹¹

Yeni şehir içi santrallerin açılmasına ve pek çok şehir arasındaki bağlantının kurulmasına rağmen telefon hizmetinin ülke çapında yaygınlaştırılması mümkün olamamıştır. Telefon hizmetinin yeterince yaygınlaşmaması nedeniyle telgraf hem ulusal hem de uluslararası iletişimde başat konumunu 1940'lı yıllara dek sürdürmüştür. 1932 yılında Türkiye ile Avrupa arasındaki telgraf sayısı, 385.000 iken, 1933'te 972.000'e ulaşmıştır. Cumhuriyet öncesi dönemde uluslararası telgraf haberleşmesinde yalnızca 90 merkez açıktır, 1933 yılının sonunda açık merkezlerin sayısı 296 olarak belirlenmiştir.¹¹²

1933-1939 döneminde telekomünikasyon alanında işgücüne de yatırım yapılmıştır. PTT Genel Müdürlüğü telgraf alanında çalışacak insanların yetiştirilmesi için Avrupa ülkelerine staj ve eğitim amacıyla öğrenci gönderme yolunu seçmiştir.¹¹³ PTT'nin kendi bütçe olanaklarıyla yurtdışına öğrenci göndermesi alandaki gelişmelerin takip edilmesi isteğiyle ilişkilidir.

Telsiz iletişimiyle ilgili olarak bu dönemin gelişmelerine bakıldığında, 1933 yılından itibaren devletin güçlü bir verici kurma girişiminin olduğu görülmektedir. Bu tarihte Marconi's Wireless Telegraph Company Limited'e başvurularak teklif istenmiştir. Ancak bu girişim 1937 yılında gerçekleştirilmeye başlanmış; vericinin yapımı 1938 yılında tamamlanarak hizmete açılmıştır.¹¹⁴

Değerlendirme

Osmanlı İmparatorluğu, Avrupalı güçlerin askeri ve ekonomik gereksinimlerini karşılamaya yönelik olarak kurulan telgraf hatlarını kendi gereksinimleri doğrultusunda kullanmayı başarabilmiştir. Ancak imparatorluğun ekonomisinin yarı-sömürge niteliği nedeniyle, telekomünikasyon ağlarında da tam bir denetim sağlayamamış; böylece Cumhuriyete yarı-sömürge bir telekomünikasyon ağı bırakmıştır. Cumhuriyetin ilanıyla kurulan yeni rejimin öncelikli

hedeflerinden biri, milli mücadele döneminde iletişimin öneminin kavranmış olması nedeniyle, telekomünikasyon ağının sömürgeci niteliğini ortadan kaldırmaya çalışmak olmuştur. Bu hedef doğrultusunda, Cumhuriyetin ilanından birkaç ay sonra alanı düzenleyen yasa kabul edilerek tekel konumu oluşturulmuştur. Bu düzenlemeyle alanın devlet denetimine tabi kılınması, sömürgeci ağın tasfiyesine dönük önemli bir adımdır.

1923-1939 yılları arasında telekomünikasyon ağlarında devlet denetimi farklı biçimlerde gerçekleştirilmiştir. Öncelikle hem mali sorunlar hem de dönemin ekonomi politikasına uygun olarak imtiyazlı şirketlerin kurulmasına olanak tanınmış; böylece İstanbul ve İzmir’in telefon şebekelerinin tesis ve işletmesi özel şirketlere verilmiştir. Ancak imtiyaz şartları yasada ayrıntılı biçimde düzenlenerek hükümete şirketleri denetleme, tatil etme ve feshetme yetkileri tanınmıştır. Şirketlere atanan hükümet komiserleri yoluyla da bu denetim sürekli kılınmıştır. İmtiyazlı şirketlere izin verilmesinde mali gerekliliklerin dışında siyasal iktidarın dayandığı ittifakın önemli bileşenlerinden biri olan ticaret burjuvazisinin etkisi olduğu söylenebilir. Ticaret burjuvazisinin İktisat Kongresi’nde telekomünikasyon alanıyla ilgili talepleri arasında telefon şirketinin devletleştirilmesi değil, yasalara riayet etmesinin sağlanması yer almaktadır. Zira dönemin ekonomi politikası çeşitli alanlarda tekeller kurarak özel girişime devretmeye dayalıdır. Ayrıca yasanın kabulünde fiili koşulların etkili olduğu hatırlanmalıdır: Devlete tekel yetkisi veren yasa çıkmadan önce, 1911’den beri İstanbul’un telefon işletmesini üstlenen şirketin sözleşmesi yenilenmiş ve İzmir Belediyesi’ne imtiyaz vermeye dair görüşmeler başlamıştır. Siyasal iktidar açısından bu şirketlerin yabancı ortaklara sahip olması ise sorun olarak görülmemiştir. Boratav’ın belirttiği gibi, “doğrudan yatırım yapan yabancı yatırımcılar, siyasi imtiyazlar elde etmeye çalışmadıkları sürece, özellikle Türklerle ortaklıkları teşvik edilmiştir.”¹¹⁵

Devletçiliğin hâkim ekonomi politikası haline gelmesiyle imtiyazlı şirketlerin faaliyetleri sona ermiştir. “Ferdin yapamayacağı işleri devletin yapması” olarak kavranan devletçilik, 1930’larda özel girişim tarafından gerçekleştirilmesi mümkün olmayan altyapı tesislerinin ve temel sanayi kuruluşlarının devlet tarafından yapılmasını sağlamıştır. Devletçilik bu bağlamda varlıklı sınıfların çıkarlarıyla çelişki yaratmamış, tersine gelişebilmeleri için gerekli ekonomik koşulları yaratma amacına yönelik olmuştur. Devletçiliğin telekomünikasyon alanındaki yansıması, İstanbul ve İzmir’in telefon şebekesinin tesis ve işletmesini üstlenen şirketlerin devlet tarafından satın alınmasıdır. Böylece alanın bütününde devlet mülkiyeti ve işletmesine geçilmiştir. Ancak

devlet mülkiyet ve işletmesinin sağlanmasına rağmen yatırımlar için yabancı şirketlerle iş yapma politikası ve cihazlardaki dışa bağımlılık devam etmiştir.

1923-1939 yılları boyunca telekomünikasyon teknolojilerine yönelik türdeş bir bakış açısından söz edilemez. Yasal olarak olanaklı olmakla birlikte telgraf alanında imtiyazlı şirketlerin kurulmaması, farklı bakış açılarının göstergesidir. Telgraf hizmetinin devletin mülkiyet ve işletmeciliği çerçevesinde verilmesi, telgrafın, merkezi iktidarın kurulması ve sürdürülmesinde kullanılan bir araç olarak görülmesinden kaynaklanmaktadır. Daha açık bir deyişle, telgraf, düzen ve denetimin aracı olma konumunu Cumhuriyet döneminde de sürdürmüştür. Buna karşılık telefon, piyasa ilişkilerinin görece gelişmiş olduğu şehirlerde ve bu şehirlerarasında yaygınlaştırılmaya çalışılan, bu bakımdan daha çok ticari çevrelerin kullanımına sunulan bir araçtır. Telefon şirketlerinin devletleştirilmesi, bu aracın da siyasal denetim işlevinin öncelikli kılınmak istendiği anlamına gelmemektedir. 1933 sonrası özel girişimin elindeki şirketlerin satın alınması politikasının uzantısı olarak telefon şirketlerinin de satın alınmasının gerisinde, bu şirketlerin hizmet kalitesinin ve yatırımlarının yetersizliği vardır. Devlet, telefon şebekesinin mülkiyet ve işletmesini üstlenerek, hizmet kalitesini ve yatırımları artırmayı, şebekeyi yaygınlaştırmayı amaçlamıştır. Telefon şirketlerinin devletleştirilmesine koşut olarak, özellikle sanayinin kurulduğu kentlerde santrallerin yapılması ve bu kentler arasında bağlantının sağlanması, siyasal iktidarın kendi ihtiyaçları doğrultusunda bu teknolojiye yararlandığını göstermektedir.

Cumhuriyetin ilk on altı yıllık tarihi, yarı sömürge bir devletin mirasından sömürge bağlarını önemli ölçüde tasfiye etmiş bir devletin tarihidir. Cumhuriyet, Osmanlı'dan devraldığı yarı sömürge tipi telekomünikasyon ağını yeniden yapılandırarak kendi amaçları doğrultusunda kullanmayı başarmıştır. Birinci Dünya Savaşı sonunda verdiği bağımsızlık mücadelesiyle dönemin sömürge ülkeleri için önemli bir model olan Türkiye, daha 1930'larda, telekomünikasyon ağları üzerinde denetim sağlaması ve ağları kendi amaçları doğrultusunda kullanabilmesi bakımından telekomünikasyon tarihinde de farklı bir konuma oturmaktadır.

Notlar

- 1 Bu çalışma, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programı’nda 2003 yılında tamamladığım *Cumhuriyetin Kuruluş Yıllarında Telekomünikasyon Politikaları (1923-1939)* başlıklı yüksek lisans tezimin kısaltılmış ve gözden geçirilmiş versiyonudur.
- 2 Optik telgraftan önce bir mesajın Paris’ten Toulon’a gönderilmesi atla üç gün, posta arabasıyla bir hafta sürmekteydi. Optik telgrafla bu süre 12 dakikaya indirilmiştir. Bkz: Daniel Headrick, *Enformasyon Çağı: Akıl ve Devrim Çağında Bilgi Teknolojileri 1700-1850*, çev. Zülal Kılıç (Ankara: Kitap, 2002), 217, 221.
- 3 Örneğin Robert Hooke 1684’te insanın aklındaki düşüncelerin, yazma süresi kadarlık bir zamanda uzak mesafelere nasıl aktarılabilceğine ilişkin olarak, harfleri temsil eden tahta parçalarını tepelerin üzerine yerleştirerek bunları teleskopla izlemeyi önerir. Bkz: Headrick, *Enformasyon*, 218.
- 4 Frederic Barbier ve Catherine B.Lavenir, *Diderot’dan İnternete Medya Tarihi*, çev. Kerem Eksen (İstanbul: Okuyan, 2001), 139.
- 5 Barbier ve Lavenir, *Diderot’dan*, 141-142.
- 6 Funda Başaran, *İletişim ve Emperyalizm: Türkiye’de Telekomünikasyonun Ekonomi-Politiği* (Ankara: Ütopya, 2000), 107.
- 7 Korkut Boratav, *Türkiye’de Devletçilik* (Ankara: Savaş, 1982), VII-VIII.
- 8 James W. Carey, “Technology and Ideology: The Case of the Telegraph,” *Communication As Culture: Essays on Media and Society* içinde (New York ve Londra: Routledge, 1992), 213.
- 9 Antony Giddens, *Nation State and Violence* (UK: Polity Press, 1987), 172-174.
- 10 Headrick, *Enformasyon*, 222.
- 11 Barbier ve Lavenir, *Diderot’dan*, 140.
- 12 Geray, *İletişim*, 45.
- 13 Orhan Koloğlu, *Havas-Reuter’dan Anadolu Ajansı’na* (Ankara: ÇGD Yayınları, 1994), 2.
- 14 Barbier ve Lavenir, *Diderot’dan*, 140.
- 15 Headrick’ten akt. Bella Mody, “State Consolidation Through Liberalization of Telecommunications Services in India,” *Journal of Communication* 45(4) (1995): 109.
- 16 Carey, “Technology,” 212.
- 17 Daniel R. Headrick, “Public-Private Relations in International Telecommunications Before World War II,” *Telecommunications Politics: Ownership and Control of the Information Highway in Developing Countries* içinde, der. Bella Mody (New Jersey: LEA Publishers, 1995), 34.
- 18 Başaran, *İletişim*, 107-110.
- 19 Barbier ve Lavenir, *Diderot’dan*, 144.

- 20 Daniel R. Headrick, *The Invisible Weapon: Telecommunications and International Politics 1851-1945* (New York ve Oxford: Oxford University Press, 1991), 219.
- 21 "Telgraf ve Tarihçesi," *PTT Dergisi*, 17 (2000): 18-19.
- 22 Başaran, *İletişim*, 68-75.
- 23 Roderic H. Davison, "Osmanlı İmparatorluğuna Elektrikli Telgrafın Girişi," çev. Durdu Mehmet Burak, *OTAM* 14 (2003): 370.
- 24 "Telgraf ve Tarihçesi" *PTT Dergisi* 17 (2000): 18.
- 25 Başaran, *İletişim*, 91-96.
- 26 Aliye Önay, "Türkiye'de Telefon Teşkilatının Kuruluşu," *Çağını Yakalayan Osmanlı Devletinde Modern Haberleşme ve Ulaştırma Teknikleri* içinde, der. Ekmeleddin İhsanoğlu ve M. Kaçar (İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 1995), 123-125.
- 27 Reşat Alşan, "Cumhuriyetin Kuruluşu ve İlk 15 Yılında PTT İşletmesi," *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 6 (17) (1990): 410.
- 28 Makaleden aynen alınmıştır.
- 29 Yavuz Selim Karakışla, "Dersaadet Telefon Anonim Şirket-i Osmaniyesi ve Osmanlı Kadın Telefon Memurleri-I" *Tarih ve Toplum* 36(212) (2001): 32.
- 30 Asaf Tanrıku, *Türkiye PTT Tarihi: Teşkilat ve Mevzuatı II* (Ankara: Efem Matbaacılık, 1968), 689-692.
- 31 Cevdet Altan, *Telefon İşletmesi Notları:1940-1941*, Türk Telekom A.Ş. Ahlatlıbel Eğitim Merkezi Müdürlüğü Kütüphanesinde Bulunan Daktilo Nüshası, 5.
- 32 Metin Heper, *Türkiye'de Devlet Geleneği*, çev. Nalan Soyarı (İstanbul: Doğu Batı, 2006).
- 33 Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, çev. Yavuz Alogan (İstanbul: Kaynak, 1995), 115.
- 34 İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları* (Ankara: ODTÜ Yayınları, 1977), 33.
- 35 Yahya S. Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994), 134.
- 36 Tekeli ve İlkin, *1929*, 33.
- 37 Stefanos Yerasimos, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye: Dünya Savaşından 1971'e*, çev. Babür Kuzucu (İstanbul: Belge, 1992), 82-83.
- 38 Yakup Kepenek ve Nurhan Yentürk, *Türkiye Ekonomisi* (İstanbul: Remzi, 1996), 33.
- 39 Tezel, *Cumhuriyet*, 138.
- 40 Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002* (Ankara: İmge, 2003), 45.
- 41 Yerasimos, *Az gelişmişlik*, 83.

- 42 Doğan Avcıoğlu, *Türkiye’nin Düzeni: Dün-Bugün-Yarın* Cilt 1 (İstanbul: Tekin, 1998), 369.
- 43 Korkut Boratav, “Devletçilik ve Kemalist İktisat Politikaları,” *Türkiye’de Devletçilik* içinde, der. Nevin Coşar (Ankara: Bağlam, 1995), 119.
- 44 Kepenek ve Yentürk, *Türkiye*, 34.
- 45 Gündüz Ökçün, *İktisat Kongresi-1923-İzmir: Haberler- Belgeler-Yorumlar* (Ankara: AÜSBF Yayınları), 393.
- 46 Ökçün, *İktisat*, 425.
- 47 İstanbul ve İzmir limanlarının işletme ve bakımı, petrol ve petrol ürünleri, ispiroto, kibrit, sigara, patlayıcı maddelerin imalatında bu yöntem izlenmiştir. Bkz: Yerasimos, *Az gelişmişlik*, 95-96.
- 48 Boratav, *Türkiye*, 62.
- 49 Kepenek ve Yentürk, *Türkiye*, 61.
- 50 Boratav, “Devletçilik,” 125.
- 51 Tezel, *Cumhuriyet*, 243.
- 52 Boratav, *Türkiye*, 64.
- 53 “406 sayılı Telgraf ve Telefon Kanunu,” *TBMM Kavanin Mecmuası* Devre II, İçtima Senesi 1, Cilt 2.
- 54 Kişilerin kiraladığı ya da mülkiyetine sahip olduğu emlak, arazi ve müesseseler arasında kurduğu telefon tesisatı; işletilmesi için telefona ihtiyaç duyan bayındırlıkla ilgili ve kamu hizmeti veren kurumlara ait olan tesisatlar da tekelden muaftır.
- 55 *TBMM Zabıt Ceridesi*, Cilt:5-6, Devre II, İçtima Senesi 1, 196-197.
- 56 Charles Steinfield, “An Introduction to European Telecommunications,” *Telecommunications in Transition* içinde, der. Charles Steinfield vd. (Sage, 1994), 5.
- 57 Başaran, *İletişim*, 6.
- 58 Ben A. Petrazzini, *The Political Economy of Telecommunications Reform in Developing Countries* (Praeger, 1995), 12-13.
- 59 Yüzyılın sonunda iki hizmet Norveç, Romanya, Rusya, İspanya ve Meksika’da İçişleri Bakanlığı’na, Bulgaristan’da Dışişleri Bakanlığı’na, Fransa ve İsveç’te ise Hazine’ye bağlanmıştır. Bkz: Armand Mattelart, *Mapping World Communication* (Minneapolis ve Londra: University of Minnesota Press, 1991), 10.
- 60 *TBMM Zabıt Ceridesi*, C.5-6, Devre II, İçtima Senesi 1, 227.
- 61 Çalışma kapsamına dâhil edilmeyen telsiz telefon (radyo) alanında da imtiyazlı bir şirketin kurulmasına izin verilmiştir. 1926’da verilen imtiyazla kurulan Telsiz Telefon Türk Anonim Şirketi, devletleştirildiği 1936’ya dek radyo yayıncılığı işini üstlenmiştir.
- 62 Taner Timur, *Türk Devrimini ve Sonrası* (Ankara: İmge,1997), 4-85.

- 63 "Dersaadet Telefon Şirketile Yapılan Mukavelename," *Diüstur*, Tertip 3, Cilt 4, 107.
- 64 BDA., "İzmir ve Civarı Telefon Tesisi İmtiyazı İçin İzmir Belediyesi Adına Şükrü Kaya ile Yapılan Sözleşme ve Şartnamenin Tasdik ve Kabulü," 3.2.1924, Fon Kodu:30..18.1.1.
- 65 BDA, "İstanbul Telefon Şirketinin Mali Durumunun Düzeltilmesine Dair İdari ve Mali Tasarruf Tedbirleri," 12. 12. 1926, Fon Kodu:30..18.1.1.
- 66 Alşan, "Cumhuriyetin," 411.
- 67 BDA, "İstanbul Telefon Şirketinin Yurtdışından Malzeme Satın Almasına İlişkin Kararname," 3.12.1931, Fon Kodu:30..18.1.2.
- 68 Alşan, "Cumhuriyetin," 411.
- 69 Gündüz Ökçün, *1920-1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye* (Ankara: SPK Yayınları, 1997), 64-65.
- 70 Alşan, "Cumhuriyetin," 412.
- 71 BDA, "Ankara'daki Telefon Şebekesinin Posta ve Telgraf Müdüriyet-i Umumiyesi Tarafından Yönetilmesi," 11.11. 1923, Fon Kodu:30..18.1.1.
- 72 Alşan, "Cumhuriyetin," 412.
- 73 BDA, "Ankara'daki"
- 74 Alşan, "Cumhuriyetin," 412.
- 75 Asaf Tanrıku, *Türkiye PTT Tarihi: Teşkilat ve Mevzuatı II* (Ankara: Efem Matbaası, 1968), 688-689.
- 76 *Cumhuriyet*, 1 Temmuz 1929.
- 77 BDA, "Erzincan ile Erzurum Arasında Telefon Muhaberatının Başladığına Dair", 6.2.1932, Fon Kodu: 30.10.0.0.
- 78 Alşan, "Cumhuriyetin," 415.
- 79 Alşan, "Cumhuriyetin," 404-405.
- 80 "Memaliki Ecnebiye ile İcra Edilecek Telgraf Muhaberatı Ücretinin Tadili Hakkında Kararname", *Telgraf ve Telefona Ait Kanun ve Nizamnameler* (İstanbul: Demiryollar Matbaası, 1940), 214-216.
- 81 Korkmaz Alemdar, *İletişim ve Tarih* (Ankara: İmge, 1996), 60.
- 82 BDA, "Eastern Telgraf Şirketi'nin Telsiz Tesisatı Hakkındaki Teklifini Tetkik Etmek Üzere Bir Komisyon Teşkiline Dair Kararname", 18.1.1931, Fon Kodu: 080.18.01.02.
- 83 "İstren Telgraf Kumpanyasile Mün'akit Mukavelenin Feshi ile Imperial and International Communication Limited Şirketi ile Bir Mukavele Akti Hakkında Kanun ve Muhabere Mukavelenamesi", Kanun no: 2009, Tarih: 16.6.1932, *Telgraf ve Telefona Ait Kanun ve Nizamnameler* (İstanbul: Demiryollar Matbaası, 1940),132-152.
- 84 Tanrıku, *Türkiye*, 692.

- 85 Uygur Kocabaşoğlu, *Şirket Telsizinden Devlet Radyosuna*, (Ankara: AÜ SBF Yayınları,1980), 10.
- 86 Başaran, *İletişim*, 142.
- 87 BDA, “Posta, Telgraf ve Telefon Genel Müdürlüğü’nün İhtiyacı Olan Telgraf Makinası ve Yedek Parçalarının, Amerikan Standart Elektrik Fabrikası’nın Macaristan’daki Şubesinden Satın alınması”, 26.4.1933, Fon Kodu: 30..18.1.2. ve BDA, “İstanbul, İzmir Ve Samsun’da Kurulacak Telsiz Ahize Tesisi İçin Dışarıdan Malzeme Satın Alınması”, 20.9.1931, Fon Kodu:30..18.1.2.
- 88 BDA, “Eskişehir’de Telsiz ve Telefon Makinaları Üreten ve Siemens Şirketince Kurulan Fabrikanın Satın Alınmasına Dair Kararname”, 9.7.1931, Fon Kodu: 30.18.01.02.
- 89 Başvekâlet Muamelat Genel Müdürlüğü, “Posta, Telgraf ve Telefon İdaresinin Teşkilatı Hakkında 1/622 Numaralı Kanun Layihası ve Dâhiliye ve Bütçe Encümeni Mazbataları 20.4.1933, Sayı:6/1125, Sıra No:201
- 90 “Posta, Telgraf ve Telefon İdaresi Teşkilatı Hakkında Kanun”, Kanun no:2208, Tarih: 23.5.1933, *TBMM Kavanin Mecmuası*, Devre 4, İçtima Senesi 2, Cilt 12.
- 91 Başaran, *İletişim*,135.
- 92 Boratav, *Türkiye*, 65.
- 93 Avcıoğlu, *Türkiye’nin*, 448.
- 94 Korkut Boratav, *Türkiye’de Devletçilik*, (Ankara: Savaş, 1982), 115-116.
- 95 Satın alınan şirketlerin listesi için bkz: Avcıoğlu, *Türkiye’nin*, 454-456.
- 96 İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *Uygulamaya Geçerken Türkiye’de Devletçiliğin Oluşumu*, (Ankara: ODTÜ Yayınları, 1982), 259.
- 97 Ali Çetinkaya, “Nafta Cephesindeki Dumlupınarlarımız,” *Cumhuriyet*, 8 Şubat 1937.
- 98 Tezel, *Cumhuriyet*, 206.
- 99 BDA, “Hükümetin Telefon Şebekesini Satın Almak Kararında Bulunduğunun İstanbul Telefon Şirketi’ne Tebliği ve Şirket Muamelelerindeki Yolsuzlukların Yerinde Tetkik Ettirilmesine Dair Kararname” 12.7.1934, Fon Kodu: 30.18.1.2.
- 100 “İstanbul Telefon Tesisatının Satın Alma Mukavelesi”, *TBMM Kavanin Mecmuası*, Cilt:16, Devre: 5, İçtima Senesi:1, 952-954.
- 101 “İzmir ve Civarı Telefon Tesisatının Satın Alınması Hakkında Mukavele”, *TBMM Kavanin Mecmuası*, Cilt:18, Devre 5, İçtima Senesi 3, 279-280.
- 102 *Cumhuriyet*, 26 İkincikanun 1938.
- 103 *Cumhuriyet*,4 İkincikanun 1936.
- 104 Alşan, “Cumhuriyetin,” 412.

- 105 Ancak telefonun yaygınlaşması bakımından İskandinav ülkelerinin Avrupa ülkeleri içerisinde farklı bir konumda olduğunu hatırlatmak gerekir. Barbier ve Lavenir, Eski Kıta'da 1930'ların başında donanım seviyelerinin mütevazı düzeylerde olduğunu, "1960'lara kadar ancak bir iş adamı azınlığını ve hali vakti yerinde seçkinleri ilgilendiren seyrek bir araç olarak" kaldığını belirtir. Bkz: Barbier ve Lavenir, *Diderot'dan*, 151.
- 106 *Cumhuriyet*, 16 İkincikanun 1936.
- 107 Paul de Braun Belatini, "Türkiye Telefon İşlerine Ait Esas Plan," 22.5.1939, Türk Telekom A.Ş. Ahlatlıbel Eğitim Merkezi Müdürlüğü Kütüphanesinde bulunan daktilo nüshası.
- 108 *Cumhuriyet*, 7 Birinciteşrin 1936.
- 109 *Cumhuriyet*, 26 Birinciteşrin 1936.
- 110 *Cumhuriyet*, 27 İkinciteşrin 1937. Ayrıca 1937'de Kayseri-Sivas, Kayseri-Adana hatları ile Adana ve Niğde merkezleri; 1938'de İzmir-Manisa, Gerede-Karabük ile Adana, Tarsus ve Mersin hatları, 1939'da Bursa-Eskişehir hattı açılmıştır.
- 111 Handan Diker, "Cumhuriyetin İlk Döneminde Haberleşmenin Gelişimi: PTT Örneği" (doktora tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, 1995), 178.
- 112 akt. Diker, "Cumhuriyetin," 152, 154.
- 113 *Cumhuriyet*, 12 Birincikanun 1936.
- 114 Kocabaşoğlu, *Şirket*, 148-150.
- 115 Boratav, *Türkiye*, 119.